

УДК 316-057. 875

*В. Л. Погрібна, доктор соціологічних наук, доцент;
Д. Л. Дзвіняк, здобувачка*

МЕРЕЖЕВИЙ СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ СТУДЕНТІВ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Досліджено соціальний капітал студентів. Наведено підходи до визначення сутності соціального капіталу. Розглянуто соціальний капітал на рівні окремого вищого навчального закладу.

***Ключові слова:** соціальний капітал, соціальний конфлікт, соціально-психологічне оточення студентів.*

Актуальність проблеми. Діяльність будь-якого соціального інституту суспільства передбачає не тільки створення відповідного продукту, а й налагодження різноманітних соціальних зв'язків між його членами. Такі соціальні зв'язки справляють суттєвий вплив на ефективність діяльності інституту, формуючи систему суб'єктивних чинників корпоративної культури. Особливої гостроти ця проблема набуває у діяльності навчальних закладів, оскільки підготовка високопрофесійного фахівця детермінується як об'єктивними чинниками – якістю професорсько-викладацького та допоміжного складів, навчальних програм та планів, організацією навчально-виховного процесу, матеріальним забезпеченням ВНЗ тощо, так і суб'єктивними – рівнями довіри/недовіри, взаємної допомоги/конфліктності, взаємодії/відчуженості, що виникають між акторами навчального процесу. Саме дослідженню означених суб'єктивних чинників, які фокусуються в понятті «соціальний капітал», присвячено дану статтю.

Об'єктом дослідження виступає мережевий соціальний капітал студентів ВНЗ.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Сучасні соціологічні теорії відрізняються дещо іншою дослідницькою перспективою, ніж концепції минулого, новими оцінками соціальної дійсності. Вони містять результати наукових дискусій і дебатів щодо питань, які раніше залишалися поза увагою представників класичної і академічної соціології. Яскравим прикладом цього є звернення до проблеми соціального капіталу. Сьогодні підсилюється увага до явищ і процесів, які мають об'єднуючий, інтегруючий характер – соціального капіталу, довіри, корпоративної культури, пошуку єдиних основ у діловій взаємодії тощо. Соціологічному аналізу проблеми соціального капіталу в різні періоди приділяли увагу як класики соціології (П. Бурдьє, Дж. Коулман, Г. Лоурі, Р. Патнам, Ф. Фукуяма, Дж. Ханіфан і Дж. Якобс), так і сучасні українські дослідники – А. Бова, О. Демків, А. Колодій, М. Лесечко, В. Оні-

щук, В. Степаненко, А. Чемерис. Викликають інтерес також праці російських науковців Т. Ворожейкіної, І. Дискіна, Н. Лебедевої, В. Радаєва, В. Римського, Л. Стрельнікова, О. Татарка, Н. Тихонової, П. Шихирєва.

Виклад основного матеріалу. Соціальний капітал розглядається у багатьох соціологічних концепціях і теоріях, які ґрунтуються на парадигмах класичної соціології. Це природно, оскільки проблема безпосередньо стосується одного з центральних питань соціології, а саме розкриває можливості соціального суб'єкта раціонально конструювати особливі відносини щодо соціальної дійсності. Більш того, з питаннями соціального капіталу пов'язані фундаментальні проблеми соціології щодо взаємодії і взаємовідносин людей у зв'язку з економічним і соціальним життям суспільства.

Підходи до визначення сутності соціального капіталу як капіталу суспільних відносин, норм та цінностей на відміну від фізичного, економічного, інтелектуального були закладені в класичній політичній економії А. Смітом та Д. Рікардо. Вони створили підґрунтя для дослідження феномену «соціальний капітал», проте концептуально завершеного вигляду цим дослідженням не надали.

Згодом ідея соціального капіталу розвивалася в рамках багатьох соціальних наук. Залежно від того, на чому роблять акцент дослідники при концептуалізації цього поняття, можна виділити принаймні чотири основні підходи до його аналізу: соціально-антропологічний, економіко-інституціональний, політологічний та соціологічний [1].

Соціально-антропологічний підхід ґрунтується на уявленні про природні інстинктивні прагнення людських істот до об'єднання. Так, Л. Ханіфан висунув гіпотезу про те, що «соціальний капітал належить до таких людських якостей, які у звичайному житті називаються доброзичливістю (прихильністю), дружбою і які створюють соціальні осередки суспільства» [2, с. 132]. Цю ідею розвивав Ф. Фукуяма, який підкреслював біологічну основу соціального ладу і виявляв корені соціального капіталу в людській природі. В основі його вчення про соціальну моральність і шляхи досягнення процвітання лежить теза Е. Дюркгейма «про культуру як джерело довіри і співробітництва» [3, с. 32]. Ф. Фукуяма знаходить кроскультурні відмінності в соціальному капіталі, аби пояснити кроснаціональні розбіжності у формах економічних організацій. Зокрема, він порівнює фірми, засновані на сімейних і родинних зв'язках (наприклад у Франції), і ті, які будуються на інших зв'язках з безособовими корпораціями (як, наприклад, у Японії). Емпірично теорія культури заснована на гіпотезі однорідності соціального капіталу в суспільстві, включаючи ситуативну сталість [4].

Економіко-інституціональний підхід (І. Дискін) виходить з того, що люди при міжособистісній взаємодії прагнуть максимізації індивідуальної корисності і використовують ресурси соціального капіталу при здійсненні різних типів діяльності. За такого підходу акценти зосереджено на інвестиційних стратегіях індивідуума в умовах альтернативних можливостей використання часу [5].

У політології основний наголос робиться на ролі політичних і соціальних норм у формуванні людської поведінки. Так, Р. Патнам, аналізуючи процес формування демократичної культури, припускає, що розвиток демократії передуює матеріальному добробуту [6, с. 37]. Досліджуючи взаємозалежність особливостей культури і економічного добробуту різних співтовариств, він доходить висновку про те, що «не матеріальний достаток є причиною розвитку соціального капіталу, а, навпаки, економічне зростання відбувається в тих країнах, де існує розвинене громадянське суспільство» [6, с. 39]. На думку вченого, суспільство, засноване на загальній взаємодії, є більш результативним, ніж суспільство загальної недовіри [7]. Можна погодитися з думкою Р. Патнама, бо, на наш погляд, довіра – найважливіша складова соціального капіталу, вона необхідна для успішного розвитку як суспільства в цілому, так і окремих його інститутів та організацій. Низький рівень довіри є перешкодою консолідації їх членів і як наслідок зниження ефективності діяльності.

У соціологічному підході описуються соціальні норми і джерела мотивації людської поведінки. При цьому соціальний капітал розглядається як норми, мережі та організації, за допомогою яких індивіди отримують користь [8–10]. Дж. Тернер виділяє три рівні вияву соціального капіталу. На його думку, соціальний капітал – це «ті сили, які підвищують потенціал економічного розвитку суспільства шляхом створення і підтримання соціальних зв'язків і моделей соціальних організацій» [11, с. 98]. Ці сили діють на макро-, мезо- і мікрорівнях. Відповідно соціальний капітал формується як: а) об'єднання індивідів для вирішення фундаментальних питань, пов'язаних із виробництвом, відтворенням, регулюванням та координацією основних потреб (макрорівень); б) корпоративні елементи людського капіталу і категоріальні елементи, які генерують соціальні розбіжності, що позначаються на ставленні до них у суспільстві (мезорівень); в) безпосередні особисті стосунки в рамках корпоративних і соціальних осередків (мікрорівень) [12].

Український дослідник О. Демків, виділяючи індивідуальний (мікрорівень аналізу) і колективний (мезо- та макрорівні) соціальні капітали, зазначає, що їх відмінність полягає передусім у тому, що індивідуальний капітал є значно меншою мірою контекстуально зумовленим: незалежно від цінностей, норм та довіри, характерних для певної спільноти, актор може мати високий показник індивідуального соціального капіталу, натомість необхідною умовою великого обсягу соціального капіталу макрорівня є специфічні цінності, норми та довіра. Автор пропонує називати соціальний капітал індивідуального рівня «мережевим капіталом» [13, с. 110]. Саме мережевий капітал на рівні окремого ВНЗ та можливість його використання для підвищення ефективності навчально-виховного процесу став предметом нашого емпіричного дослідження.

У дослідженні, проведеному у лютому 2011 р. серед студентів 3–4 курсів усіх факультетів денної форми навчання Національного університету «Юри-

дична академія України імені Ярослава Мудрого», взяли участь 493 особи, у тому числі 260 хлопців і 233 дівчини. 37 % опитаних студентів навчаються переважно на відмінно, 50 % є хорошистами, 13 % мають трійки. До вибірки було включено студентів 3–4 курсів, оскільки, з одного боку, для них процес адаптації до навчання вже завершено і вони добре орієнтуються в особливостях його організації, а з другого – на відміну від випускників-п'ятикурсників наші респонденти ще активно налаштовані на навчання і досить вибагливо ставляться до свого оточення і власних стосунків з ним.

Аналіз отриманих даних свідчить про те, що в цілому відносини зі своїм оточенням студенти оцінюють досить високо. Так, від 51 % до 65 % опитаних оцінюють свої стосунки з одногрупниками, однокурсниками, керівниками і методистами деканатів, викладачами та навчально-допоміжним персоналом кафедр, працівниками бібліотеки та комендантом гуртожитку як нормальні, рівні. Частіше проблеми виникають у стосунках з працівниками бібліотеки, бо 39 % студентів зазначили, що конфлікти з ними бувають, у тому числі 10 % з них, ще доволі часто. Звертає на себе увагу той факт, що на конфлікти з працівниками бібліотеки більшою мірою скаржаться відмінники (46 %), тобто ті студенти, які значно більше, ніж трієчники, користуються їхніми послугами. «Неоднозначні» стосунки з працівниками бібліотеки склалися у студентів 4, 5 та 2 факультетів – відповідно 55 %, 53 % та 48 % респондентів зазначили, що конфлікти трапляються. Не може не викликати тривогу ситуація, коли практично кожен шостий студент цих факультетів зазначив, що суперечки з працівниками бібліотеки виникають доволі часто.

Виникають конфлікти у студентів і з викладачами та навчально-допоміжним персоналом кафедр (відповідно 28 % і 29 % підтверджуючих відповідей). 47 % респондентів зазначили, що конфлікти з викладачами зазвичай пов'язані з оцінюванням знань, а 27 % – з пропущеннями занять. Цілком природно, що подібні непорозуміння частіше виникають у студентів, які мають проблеми у навчанні – більше 42 % трієчників указали на це, тоді як серед відмінників тих, у кого іноді відбуваються конфлікти з викладачами, майже вдвічі менше (23 %). Найбільше конфліктів з викладачами виникає у студентів 9 та 6 факультетів (відповідно 37 % і 35 %). Основна кількість таких проблем пов'язана з оцінюванням знань (відповідно 56 % і 63 %) та пропущеннями занять (відповідно 42 % і 25 %). Вельми позитивним є той факт, що 2/3 усіх конфліктів і з викладачами, і з навчально-допоміжним персоналом кафедр вирішується шляхом компромісу. У той же час викликає тривогу ситуація, що 12–14 % конфліктів, за оцінками респондентів, не вирішуються, а «консервуються», коли гострота стихає, але проблема залишається. На це треба звернути увагу керівникам кафедр, не пускаючи вирішення можливих конфліктних ситуацій напризволяще. Такий висновок підтверджується і студентами, бо кожен п'ятий з них у подоланні непорозумінь з викладачами полягається на допомогу «третьої особи».

Дослідження виявило, що стосунки між студентами і працівниками деканатів у цілому не мають проблемного характеру – 70 % опитаних зазначили, що зіткнень і непорозумінь у них ніколи не буває. Решта респондентів зауважили, що конфлікти зазвичай виникають при розв'язанні навчальних проблем, що є цілком природним, оскільки навчальний процес апріорі не може бути абсолютно безконфліктним. Найбільша кількість проблем, пов'язаних з навчанням, зафіксована у студентів 2 факультету – 15 % респондентів повідомили, що такі конфлікти трапляються доволі часто, ще 32 % – іноді. Досить часто непорозуміння з методистами деканату виникають також у студентів 4 факультету (відповідно 10 % та 31 %) та 1 факультету (відповідно 10 % та 24 %). Ускладнює ситуацію також те, що практично кожний четвертий конфлікт студентів з працівниками деканатів (23 %) фактично не вирішується, тобто причини його залишаються і «переходять» до наступних поколінь студентів.

Аналіз отриманої емпіричної інформації свідчить про те, що рівень задоволення респондентів своїми стосунками з однокурсниками є найвищим: 8 з 10 опитаних студентів зазначили, що вони характеризуються фактичною відсутністю конфліктів, моральною підтримкою, доброзичливим ставленням одне до одного. Три чверті з 20 % респондентів, які не виказали задоволення своїми відносинами з колегами по навчанню і поскаржилися на наявність конфліктів, підкреслили, що такі конфлікти вирішуються завдяки компромісу і не мають віддалених негативних наслідків. Це дозволяє зробити вельми оптимістичний висновок стосовно стану соціально-психологічного клімату в навчальних колективах, що, безумовно, сприяє продуктивній навчальній діяльності студентів.

Студенти, які мешкають у гуртожитку, також не відчують особливих проблем соціально-психологічного характеру. Майже три чверті з них (74 %) оцінили відносини з сусідами в основному як добрі, а якщо іноді і виникають конфлікти, то, як правило, на побутовому ґрунті (75 %), вони вирішуються досить швидко і без значних негативних наслідків.

Висновки. Незважаючи на те що проведене дослідження не виявило суттєвих проблем, пов'язаних зі станом соціальних взаємодій в Національному університеті «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», аналіз його матеріалів дозволив зробити декілька узагальнюючих висновків.

По-перше, об'єктивні чинники навчально-виховного процесу у ВНЗ (рівень підготовки професорсько-викладацького та навчально-допоміжного складів, навчальні програми та плани, матеріальне забезпечення тощо) є системоутворюючими, тобто мають обов'язковий характер і повинні відповідати певним чітко визначеним критеріям. Суб'єктивні чинники (показники мережевого соціального капіталу) є системоорганізуючими, мають варіативний характер і виявляються у корпоративній культурі й етиці.

По-друге, потенціал соціального капіталу може бути негативним і позитивним. Перший варіант (негативний) пов'язаний з високим рівнем конфлікт-

ності, недовіри, непорозуміннь між учасниками взаємодії. Реалізація такого потенціалу продукує зниження ефективності навчально-виховного процесу і відповідним чином впливає на якість підготовки фахівця. Актуалізація ж позитивного потенціалу мережевого соціального капіталу ВНЗ справляє вплив протилежного характеру, мобілізує приховані резерви і оптимізує організаційний механізм навчально-виховного процесу.

І, нарешті, останнє. Враховуючи, що основними показниками соціального капіталу є його доступність та обсяг, реалізація позитивного потенціалу цього капіталу потребує постійної уваги до зазначених показників з боку як соціологів, які мають проводити їх моніторинг, так і керівництва ВНЗ, члени якого повинні зважати на отримані дані при організації навчально-виховного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стрельникова Л. В. Социальный капитал: типология зарубежных подходов / Л. В. Стрельникова // *Общественные науки и современность*. – 2003. – № 2. – С. 33–40.
2. Hanifan L. J. The Rural School Community Center / L. J. Hanifan // *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, – 1916. – № 67. – P. 130–138.
3. Дюркгейм Э. Социология / Э. Дюркгейм : пер. с англ., науч. ред. и предисл. В. Ядова. – М. : Феникс, 1994.
4. Фукуяма Ф. Социальный капитал / Ф. Фукуяма : пер. с англ. // *Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу* / под ред. Л. Харрисона, С. Хантингтона. – М., 2002. – С. 129–149.
5. Дискин И. Е. Экономическая трансформация и социальный капитал / И. Е. Дискин // *Проблемы прогнозирования*. – 1997. – № 1. – С. 19–23.
6. Putnam R. D. The prosperous community, social capital and public life / R. D. Putnam // *The American prospect*. – 1993. – Vol. 4–13. – P. 1–8.
7. Патнэм Р. Чтобы демократия сработала: Гражданские традиции в современной Италии / Р. Патнэм : пер. с англ. А. Захаров. – М. : Ad Marginem, 1996. – 288 с.
8. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые ; пер. с англ. М. С. Добряковой // *Экон. социология. Электрон. журн.* – Т. 3, № 5. – 2002. – С. 60–74. – [Электронный ресурс] Режим доступа : http://www.ecsoc.mses.ru/data/670/586/1234/ecsoc_t3_n5.pdf. – Загл. с экрана
9. Coleman J. Social capital / J. Coleman // *Foundations of social theory*. – Cambridge, Mass. : Belknap Press of Harvard University Press, 1990. – P. 300–321.
10. Rose R. Getting things done in an antimodern society: social capital networks in Russia / R. Rose // *Social capital. A Multifaceted perspective* / ed. by P. Dasgupta, I. Serageldin. – Washington, 2000. – P. 147–171.
11. Turner J. The formation of social capital / J. Turner // *Social capital: A multifaceted perspective*. – Washington, 2000. – P. 94–146.
12. Stone W. Measuring social capital. Towards a theoretically informed measurement framework for researching social capital in family and community life / W. Stone // *Australian institute of family studies. Research paper*. – 2001. – Vol. 24. – P. 38–54.
13. Демків О. Концепція групового соціального капіталу та її адаптація до вітчизняних умов / О. Демків // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2005. – № 4. – С. 104–117.

СЕТЕВОЙ СОЦИАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ СТУДЕНТОВ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УЧЕБНО- ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

*Погребная В. Л.,
Дзвиняк Д. Л.*

Исследован социальный капитал студентов. Приведены подходы к определению сущности социального капитала. Социальный капитал рассмотрен на уровне отдельного высшего учебного заведения.

Ключевые слова: социальный капитал, социальный конфликт, социально-психологическое окружение студентов.

NETWORK SOCIAL CAPITAL OF STUDENTS AS EFFICIENCY INCREASE FACTOR OF THE EDUCATIONAL PROCESS

*Pogribna V. L.,
Dzvinyak D. L.*

The article is dedicated to research social capital. It made the approaches to determination essence of social capital. The authors researched social capital at separate higher educational establishment level.

Keywords: social capital, social conflict, social and psychological environment of students.

УДК 316.3

*О. М. Кузь, кандидат соціологічних наук, доцент;
О. М. Сахань, кандидат соціологічних наук, доцент*

СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ ВІДЧУЖЕННЯ: ДОМАРКСИСТСЬКИЙ ЕТАП

Розглянуто проблему становлення соціально-філософського дискурсу відчуження. Беручи до уваги відомі домарксистські концепції відчуження (Сократ, Платон, Гоббс, Руссо, Кант, Гегель, Фейєрбах), автори намагаються прояснити їх комплементарність та конотаційний потенціал.

Ключові слова: відчуження, людина, суспільство, соціальність, праця.

Актуальність проблеми. Проблема відчуження досліджується в історії філософії віддавна. Час від часу виникає потреба в актуалізації феномену